

Turkish Cooperation and Coordination Agency (TIKA)

From the Selected Works of Mehmet OZKAN

February, 2013

TÜRKİYE’NİN AFRİKA AÇILIMI VE SAHRA- ALTI AFRİKA İLE İLİŞKİLERİ

Mehmet OZKAN

Available at: <https://works.bepress.com/mehmetozkan/197/>

Araştırma Raporları

MÜSTAKİL SANAYİCİ ve İŞADAMLARI DERNEĞİ

BATI-SONRASI DÜNYAYA DOĞRU TÜRK DIŞ POLİTİKASI

BATI-SONRASI DÜNYAYA DOĞRU TÜRK DIŞ POLİTİKASI

MÜSİAD

MÜSTAKİL SANAYİCİ VE İŞADAMLARI DERNEĞİ
Sütlüce Mah. İmrahor Cad. No: 28 34445 Beyoğlu-İSTANBUL
Tel: +90 212 222 04 06 Faks: +90 212 210 50 82
www.musiad.org.tr / musiad@musiad.org.tr

MÜSİAD Araştırma Raporları: 82

BATI-SONRASI DÜNYAYA DOĞRU TÜRK DIŞ POLİTİKASI

Hazırlayan

Doç. Dr. Ali Resul Usul (der.) (İstanbul Ticaret Üniversitesi, Uluslararası İlişkiler Bölümü)

Katkıda Bulunanlar

Dr. Emre Erşen (Marmara Üniversitesi, Uluslararası İlişkiler Bölümü)

Dr. Erhan Türbedar (TEPAV Balkan Çalışmaları Koordinatörü)

Doç. Dr. Erkin Erkmen (Hacettepe Üniversitesi, Tarih Bölümü)

Doç. Dr. Hasan Ali Karasar (Bilkent Üniversitesi, Uluslararası İlişkiler Bölümü)

Prof. Dr. Kemal İnat (Sakarya Üniversitesi, Uluslararası İlişkiler Bölümü)

Mehmet Özkan (Uluslararası Saraybosna Üniversitesi, Uluslararası İlişkiler Bölümü)

Doç. Dr. Mesut Özcan (T.C. Dışişleri Bakanlığı, SAM)

Doç. Dr. Sadık Ünay (Balıkesir Üniversitesi, Uluslararası İlişkiler Bölümü & İslam İşbirliği Teşkilatı)

Doç. Dr. Şaban Kardaş (TOBB Ekonomi ve Teknoloji Üniversitesi, Uluslararası İlişkiler Bölümü)

Baskı ve Cilt

Mavi Ofset

BASIM YAYIN TIC. SAN. LTD. ŞTİ.

Organize Sanayi Bölgesi Eskoop Sanayi Sitesi

C1 Blok No: 25 İkitelli-İSTANBUL

Tel: (0212) 549 25 30 Fax: (0212) 549 26 84

www.maviofset.com

Grafik Tasarım

Mehmet Kaman

Basım Yeri ve Tarihi

İstanbul, Şubat 2013

ISBN 978-605-4383-27-6

İÇİNDEKİLER

BAŞKANDAN.....	5
GİRİŞ: BATI-SONRASI DÜNYA VE TÜRK DIŞ POLİTİKASI.....	7
Birinci Bölüm	
TÜRK DIŞ POLİTİKASININ EKONOMİ BOYUTU.....	13
İkinci Bölüm	
YENİ BİR DÖNEME GİRERKEN TÜRKİYE’NİN AMERİKA BİRLEŞİK DEVLETLERİ İLE İLİŞKİLERİ VE NATO.....	23
Üçüncü Bölüm	
TÜRKİYE-AB İLİŞKİLERİNDEKİ KASVETLİ HAVAYI DAĞITMAK.....	31
Dördüncü Bölüm	
YENİ DÖNEMDE ORTADOĞU VE KUZEY AFRİKA’YI YENİDEN DÜŞÜNMEK: TÜRKİYE’NİN ORTADOĞU VE KUZEY AFRİKA POLİTİKASI.....	37
Beşinci Bölüm	
TÜRKİYE’NİN ORTA ASYA VE GÜNEY KAFKASYA ÜLKELERİ İLE İLİŞKİLERİ: BAŞARILAR, SORUN ALANLARI VE ÇÖZÜM ÖNERİLERİ.....	47
Altıncı Bölüm	
BÖLGESEL SOĞUK SAVAŞ TEHDİDİNİ AŞMAK VE TÜRKİYE-İRAN İLİŞKİLERİ.....	57
Yedinci Bölüm	
ANLAŞMAZLIKLAR ARASINDA GÜÇLENDİRİLMİŞ ORTAKLIK İNŞA ETMEK: TÜRKİYE-RUSYA İLİŞKİLERİ.....	65
Sekizinci Bölüm	
KÜRESEL SİYASET ÇOĞUL YAPI KAZANIRKEN TÜRKİYE-ÇİN İLİŞKİLERİ.....	73
Dokuzuncu Bölüm	
TÜRKİYE’NİN AFRİKA AÇILIMI VE SAHRA-ALTI AFRİKA İLE İLİŞKİLERİ.....	79
Onuncu Bölüm	
“EVLAD-I FATİHAN” SÖYLEMİNİN ÖTESİNE GEÇEBİLMEK: TÜRKİYE’NİN BALKAN POLİTİKALARI.....	85
SONUÇ.....	93

Dokuzuncu Bölüm

TÜRKİYE’NİN AFRİKA AÇILIMI VE SAHRA-ALTI AFRİKA İLE İLİŞKİLERİ

Giriş

Türkiye ile Sahra-altı Afrika’da bulunan devletler arasında son yıllarda hızla gelişen siyasi, ekonomik ve kültürel ilişkilerin temeli 1998 yılında Afrika Açılım Planı çerçevesinde atılmış ve 2002 yılında Adalet ve Kalkınma Partisi’nin iktidara gelmesi sonrasında uygulamaya yönelik ilk adımlar atılmıştır. Orijinal plana göre daha kapsamlı ve sofistike bir ilişki biçimi geliştirilen bu dönemde Türkiye hızla Afrika’daki varlığını artırmış ve önemli bir aktör olarak öne çıkmıştır. Birçok konuda sivil toplumun öncülük ettiği ve çok ciddi bir şekilde desteklediği Türkiye-Afrika ilişkileri 2011 yılında Somali’de yaşanan açlık ve kuraklık krizi sonrasında farklı bir eğilim göstermiştir. Somali konusunu Türkiye’nin uluslararası alana taşıması ve ülkenin yeniden yapılanmasına öncülük eden tavrı, Türkiye’nin ekonomik ve sosyal etmenler yanında artık Afrika’da siyasi bir aktör olarak öne çıkma isteğinin en büyük belirtisi olarak yorumlanmıştır.

İlişkilerin Genel Çerçevesi

2002 yılına kadar Sahra-altı Afrika’da sadece 7 elçiliği bulunan Türkiye, 2012 yılı itibarıyla elçilik sayısını 26’ya çıkarmıştır. Önümüzdeki yıllarda bu sayının artması bek-

lenmektedir. Bu bağlamda ayrıca 2003 yılında “Afrika Ülkeleriyle Ekonomik İlişkilerin Geliştirilmesi Stratejisi” hazırlanmış ve 2005 yılı ise Türkiye’de “Afrika Yılı” ilan edilmiştir. Her yıl karşılıklı olarak ziyaret sayısının artması ise hem tanışıklığı artırma hem de işbirliği imkânlarını yerinde değerlendirmek için yeni fırsatlar doğurmuştur. Türkiye’nin kıtaya yönelik olarak izlediği bir diğer politika ise kıtadaki bölgesel örgütlerle olan ilişkilerini geliştirme çabasıdır. Afrika Birliği ve diğer bölgesel örgütlerle siyasi danışma mekanizmasını geliştirmek hem kıtadaki gelişmeleri daha yakından takip edebilme hem de muhtemel işbirliği imkânlarını görebilme açılarından çok önem taşımaktadır.

Gelişen bu siyasi ilişkilere paralel olarak Türkiye’nin Afrika ile olan ticareti 2002 yılında yaklaşık 3 milyar dolar iken 2011 yılı sonunda bu rakam 16 milyar doların üzerine çıkmıştır. 2012 Ocak-Ekim döneminde ise bu rakam 11 milyar doların üzerinde seyretmektedir. Bazı Türk sivil toplum örgütlerinin her yıl düzenlediği Türkiye-Afrika ilişkileri toplantıları hem sivil toplumun bu ilişkilerin gelişmesindeki katkısını hem de Türkiye’deki bazı sivil toplum örgütlerinin Afrika konusunda birçok açıdan devletin önünde gittiğine göstermektedir.

Türkiye-Afrika ilişkilerinin çerçevesini belirleyen ve zaman zaman en çok öne çıkan öge olarak kabul edilen bir diğer boyut ise Türkiye’nin Afrika’ya olan insani ve kalkınma yardımlarıdır. Türk İşbirliği ve Koordinasyon Ajansı (TİKA), bugüne kadar 37 Afrika ülkesinde çeşitli projeler gerçekleştirmiş ve açtığı ülke ve bölgesel büroları ile bu yardımlarını derinleştirerek devam etmektedir. İHH, Yardımcı, Kimse Yok Mu gibi onlarca yardım kuruluşu birçok alanda yaptığı katkıyla insani yardım konusunda öne çıkmaktadır. Ayrıca 2000 yılından bu yana Afrika ülkelerinden 2.500’ü aşkın öğrenciyeye yükseköğrenim bursu tahsis edilmiş olup bu sürecin 2012 yılında yapılan yeni düzenlemeyle daha kontrollü ve sağlıklı bir şekilde sürdürülmesi amaçlanmaktadır. Ulaşım açısından ise Türk Havayolları Afrika kıtasında 17 noktaya doğrudan uçuş gerçekleştirmektedir. Diğer yandan, Diyanet İşleri Başkanlığı’nın Afrika’daki faaliyetlerinde belirgin bir artış göze çarpmaktadır. Diyanet’in 2006 yılında birincisine, 2011 yılında ise ikincisine ev sahipliği yaptığı Afrika Dini Liderler Toplantısı bu aktivizme örnek verilebilir.

Sorun Alanları

Türkiye’nin kıtaya yönelik ilişkilerinde çok ciddi bir sorundan bahsetmek mümkün değildir. Bu açıdan bakılınca, hem kıtada Türkiye son derece pozitif karşılanmakta hem de destek görmektedir. Fakat sorun alanlarından ziyade belki birkaç eksiklikten söz etmek mümkündür. Bunlardan en önemlisi Türkiye’nin kıtada artan etkisini ne şekilde bölgesel ve küresel ölçekte anlamlı hale getirebileceği meselesidir. 2011 yılına kadar Güney Afrika gibi kıtada kilit durumda bulunan bazı ülkeler Türkiye’nin kıtaya ilgisinin ekonomik ve ticari merkezli olduğuna yönelik kanıya sahiplerdi. Bu nedenle, Türkiye’nin bölgeye uzun vadeli katkılarından ziyade kısa süredeki varlığından bu ülkelerin ne kazanacakları soru-

su ön plandaydı. 2011 yılında Türkiye'nin Somali'ye yönelik cesur politikası Afrika'daki hem kilit devletler gözünde hem de bölgesel kurumlar düzeyindeki algısının değişmesine yol açmıştır. Özellikle 2011 yılında hem Başbakan Erdoğan'ın hem de Dışişleri Bakanı Davutoğlu'nun Güney Afrika ziyaretleri bu değişen algının perçinleşmesine ciddi katkı sağlamıştır. Bu çabanın pekiştirilerek devam edilmesi ve Türkiye'nin aynen Fransa, İngiltere ve ABD gibi Afrika'da varlık meşruiyeti sorgulanmayan bir aktör olarak varlığını kabul ettirmesi önem arz etmektedir. Başbakan Erdoğan'ın Ocak 2013'teki gezisi bu açıdan son derece kritik bir öneme sahiptir. Önümüzdeki yıllar bu durumun ne ölçüde başarılı olduğunu gösterecek verileri de ortaya koyacaktır.

Aynı şekilde kilit ülkelerle ikili ilişkilerin derinleştirilmesi ve bu ilişkinin küresel boyutta alan açması, önem arz eden bir diğer konudur. G-20 üyesi olan Afrika ülkeleriyle güçlü ortak yaklaşım zemini yakalamak ve bu çerçevede küresel sistem düzeyinde işbirliği imkânlarını elde etmek hem Türkiye'nin kıtadaki etki ve varlığı üzerinde çarpan etkisi yapacak hem de Türkiye'nin kıtadaki varlık ve meşruiyetini perçinleyecektir.

Türkiye'nin Afrika açılımının başlangıcından beri vurgulanan ve hâlâ en az mesafe alınmış bir diğer konu da Türkiye'de Afrika konusunda yetişmiş uzman eksikliğidir. Çeşitli kurumlarda Afrika Araştırma Merkezleri açılmasına rağmen, bu kurumlar donanım açısından son derece eksiktirler. Ayrıca, sözü geçen kurumların bir kısmı son derece "oryantalist" bir yaklaşımla sadece halihazırda Batı'da var olan Afrika literatürüne dayanarak analiz yapmaktadırlar. Bu açıdan Türkiye'nin ivedi bir şekilde Afrika kıtasına devlet kanalıyla yüksek lisans ve doktora için öğrenci göndermesi ve kıtadaki gelişmeleri yerinde takip ederek anlamlandırması elzemdir. Ayrıca Türkiye'de çeşitli üniversitelerde Afrika kürsüleri kurularak Afrika'nın önde gelen akademisyenlerinin davet edilmesi, kıtadaki hatırı sayılır entelektüellerin bizi yakından tanınmasına doğrudan katkıda bulunacaktır.

2011 yılında Türkiye'nin Somali'ye yönelik cesur politikası Afrika'daki hem kilit devletler gözünde hem de bölgesel kurumlar düzeyindeki algısının değişmesine yol açmıştır. Türkiye'nin Afrika açılımının başlangıcından beri vurgulanan ve hâlâ en az mesafe alınmış bir diğer konu da Türkiye'de Afrika konusunda yetişmiş uzman eksikliğidir.

Öngörüler

Türkiye iç siyasetinde çok ciddi bir siyasi değişiklik ya da ciddi bir ekonomik kriz olmadığı sürece Türkiye-Afrika ilişkilerinin önümüzdeki yıllarda aynı hızla devam etmesi beklenebilir. Özellikle yoğun sivil toplum katılımından dolayı artık ilişkilerin kalıcı olma yolunda hızla ilerlediğini vurgulamak gerekir.

Afrika'nın önümüzdeki dönemde dünya siyasetinde artan önemini koruması kuvvetle muhtemeldir. Özellikle Çin'in farklı bir politika ile Afrika'da kalıcı altyapı hizmetleri kur-

ması ve kısa süre içinde yaptıklarının yıllardır Batı'nın yaptıklarından bile daha gözle görünür hale gelmesi, kıtadaki genel eğilimin Batı yerine Çin tarafına kayma ihtimalini öne çıkarmaktadır. Bu açıdan hem kalkınma yardımları konsepti hem de kıtanın kalkınmasına yönelik olarak atılması gereken adımların neler olacağı meselesi önümüzdeki yıllarda entelektüel ve siyasi çevrelerce en ciddi tartışma konusu olmaya adaydır. Türkiye'nin bu tür söylem ve tartışmalara kendi tecrübelerinden yola çıkarak katkıda bulunması ve takip etmesi hem kıtaya yönelik yaklaşımlardaki değişimi yakında izlemesine hem de yeni bir politika üretimine ciddi katkıda bulunacaktır.

Kıtaya artarak devam eden küresel ilgi şu ana kadar ciddi (ve açık) bir rekabetle sonuçlanmasa da orta vadede bu yöne eğilmesi kuvvetle muhtemeldir. Kıtadaki geleneksel aktörler eski konumlarını korumaya çalışırken yeni aktörler bir nevi güç temerküzü yapmaktadır. Kıtada halen güvenlik ve siyaset konuları geleneksel aktörlerin tekelindeyken, özellikle ekonomik konular yeni aktörlerin bölgede ön plana çıkmasına vesile olmaktadır. Aynı şekilde geleneksel aktörlerin kıtadaki meşruiyeti yerel aktörler tarafından yer yer sorgulanırken, kıta yeni aktörlere daha fazla teveccüh gösterir görünümündedir. Türkiye'nin konumu ve etkisi güvenlik yönünden ve siyasi açıdan ne geleneksel aktörler kadar güçlü ne de yeni aktörlerin ekonomik gücüyle rekabet edecek düzeydedir. Ama ortak kültürel değerler, adil yaklaşım ve karşılıklılık esaslı yaklaşımı Türkiye'yi farklı bir kategoriye sokmaktadır. Bu açıdan Türkiye'nin diğer aktörlerin konumunu yakından takip etmesi ve gerektiği zaman çeşitli konularda bazı aktörlerle beraber hareket etmesi, Türkiye'nin kıtadaki etkisini uzun vadede artırabilir.

Kıtaya artarak devam eden küresel ilgi şu ana kadar ciddi (ve açık) bir rekabetle sonuçlanmasa da orta vadede bu yöne eğilmesi kuvvetle muhtemeldir.

Politika Önerileri

İlk olarak, Türkiye artık Afrika kıtasında bir siyasi aktör olma isteğini, yani kıtadaki sorunların çözümüne doğrudan katkı yapma iradesinde olduğunu, daha net bir biçimde ifade etmelidir. Özellikle Somali konusunun dünyada gündeme gelmesi sonrasında bu konuda Batı'da ciddi bir kafa karışıklığı vardır. "Türkiye Afrika'da ne yapmaya çalışıyor?" türü sorular sık sık uluslararası arenada duyulmaktadır. Türkiye'nin de artık kıtadaki sorunlara yönelik söylem üretmede varlığını hissettirmesi gerekmektedir. Türkiye'nin bunu tek başına yapamayacağı yerlerde muhtemel işbirlikleri önem kazanabilir.

Afrika kıtasındaki aktörlere bakınca kısa vadede Türkiye'nin kıtadaki en ciddi ortağı Rusya olabilir. Rusya hem kıtaya geri dönmeye çalışmakta hem de kıtaya soğuk savaş döneminde gelen bir yakınlığı bulunmaktadır. Birçok alanda varlığını öncesine göre kaybetmesine rağmen Rusya'nın bilgi birikimi ve tecrübesi, Türkiye'nin ise yeni aktivizmi ve artan meşruiyeti bu şekilde bir işbirliğini anlamlı kılabilir. Fransa, İngiltere, ABD ve İtalya gibi

geleneksel aktörler artık hem yorgunluk hissetmekte hem de sadece eski sömürgelerine yönelmektedirler. Kıtadaki yeni aktörler olan Çin, Hindistan ve Brezilya ise daha ticari kaygılarla hareket etmekte ve bölgedeki sorunların çözümü noktasında siyasi katkı yapma hususunda şimdilik çok varlık göstermemektedirler. Türkiye'nin konumu ise her ikisinin arasında bir yerde bulunmaktadır.

İkinci bir nokta olarak; Türkiye, bölgeye yönelik politikalarında bölgesel dengeleri daha fazla göz önünde tutmaya gayret göstermelidir. Örneğin Somali meselesini, ne Somali içinde kurulacak yeni bir siyasi denge tek başına çözebilecektir ne de devletlerin yeniden yapılanma konusundaki yardımları bu konuda bir farklılık yaratabilecektir. Somali'nin istikrara kavuşması Afrika Boynuzundaki bölgesel dengelerin yeniden yapılandırılmasından geçmektedir. Bu çerçevede Nil sorunu, Kenya'ya Batı'nın açık desteği ve Sudan'ın bölünmesinin yankıları aslında Somali sorununu doğrudan etkilemektedir. Bu açıdan Türkiye'nin bir soruna yaklaşırken bölgesel denge kurulmasının önünü de açabilecek adımları atarken, diğer yaptıklarına paralel olarak öncelik vermesi hem Türkiye'nin kıtadaki etkisini artıracak hem de yaptıklarının kalıcı barışa hizmet etmesinin önünü açacaktır. Bu tür daha geniş kapsamlı bir yaklaşım geliştirilmesi ve bu çerçevede politika eksikliğinin kapatılması gerekmektedir.

Türkiye'deki sivil toplum ile Afrika ülkelerinde bulunan sivil toplum arasındaki transnasyonel ilişkiler daha da güçlenmelidir. Örneğin Nijer ve çevresinde yoğun olarak bulunan Süfi dergâhları her yıl geniş katılımlı toplantılar düzenlemektedir. Bu toplantılara Türkiye'den katılımların olması Afrika ile Türkiye'de bulunan toplumlar arasındaki bağlantıları güçlendirecek ve bu da Türkiye'nin bölgedeki etkinliğini ve saygınlığını arttıracaktır.

İnşa edilmiş bu yoksul Afrika resminin ortadan kalkmasını sağlamak Afrikalıların özgüvenlerini kazanmalarını sağlayacaktır.

Bir diğer nokta, Afrika'nın beklentileri ve Türkiye'nin politikaları arasındaki eşgüdümün sağlanmasının önemidir. Afrikalıların Türkiye'den beklentileri, sürdürülebilir bir kalkınmayı gerçekleştirecek tecrübesini ve sahip olduğu teknolojiyi paylaşması ve kendilerine rehberlik etmesidir. Afrikalılar Türkiye'de teknolojinin, Afrika'da ise kaynak ve insan gücünün bulunduğunu belirterek Türkiye ile ilişkilerinin eşitlik temelinde karşılıklı güven ve saygı anlayışı ile gelişmesinden memnuniyet duymaktadırlar. Birçok ülke Afrika'daki elçiliklerini kapatırken Türkiye'nin çeşitli Afrika ülkelerinde gün geçtikçe daha çok elçilik açması ise takdirle karşılanmaktadır. Bu çerçeveden bakılınca, ekonomik olarak Afrika kıtası sahip olduğu çok zengin yeraltı kaynaklarına ve bütün dünyayı besleyebilecek verimli tarım arazilerine sahiptir. Afrika'nın ihtiyacı olan ekonomik yardımlar değil, kaynakların uygun şekilde yönetilmesidir. Türkiye'nin bu kaynakların kullanım ve idaresi konusunda Afrikalıların yararına olacak desteği sağlaması bilhassa faydalı olacaktır.

Bugün sık sık yapılageldiği gibi, artık Türkiye'nin Afrika-yardım, Afrika-yoksulluk, Afrika-fakirlik kavramlarını yan yana kullanmaktan, Afrika'nın fakirliğini dile getirmekten kaçınması gerekmektedir. İnşa edilmiş bu yoksul Afrika resminin ortadan kalkmasını sağlamak Afrikalıların özgüvenlerini kazanmalarını sağlayacaktır. Bunların yerine Afrika-kalkınma, Afrika-gelişme kavramlarının daha sık kullanılması, Afrika'nın kültürel ve ekonomik zenginliklerinin tanıtılması için gayret sarf edilmesi, Afrika ile ilgili kavramsal çerçevede epey olumlu seviyede bir değişiklik meydana getirecektir. Buna ek olarak, kalkınma programlarının bölgesel kaynakların kullanıldığı üretime dayalı ve sürdürülebilir olması ve eğitim çalışmaları yapılırken, ülkelerdeki kültür, dil, din, mezhep ve etnik hassasiyetlerin göz önünde bulundurulması büyük önem taşımaktadır.

Türkiye, Afrika politikalarını şekillendirirken bütün bu unsurları dikkate alan bir perspektifle çalışma yaptığı zaman daha sağlıklı neticeler elde edilecektir. Tarihte tecrübe edilmiş ilişkilere dayanan bir perspektif benimsenmesi hayati önem taşımaktadır. Dayanışma, tarihi bilgi, birikim ve tecrübeleri paylaşma üzerine inşa edilmiş bir Afrika perspektifine sahip olunmalıdır. Sömürgeciliğin eski ve yeni bütün formlarıyla Afrika kıtasına yeniden dönüşünün planlarının yapıldığı ve yeni sömürgeci güçlerin ortaya çıktığı bir zamanda, Türkiye'nin işbirliği ve dayanışma merkezli Afrika açılımı tarihi bir değer taşımaktadır.